

безробіття в умовах фінансово-економічної кризи на основі економетричних моделей // Економіка та держава. – 2009. – №9. – с. 35-36. 4. Федоренко В.Г. / Ринок праці в Україні та економічні тенденції в умовах світової економічної кризи // Економіка та держава. – 2009. – №1. – с. 4-5. 5. <http://buklib.net> 6. www.ukrstat.gov.ua

Надійшла до редколегії 17.01.2013

УДК 658.26

Безробіття в Україні як показник соціального розвитку країни /В.І. Рожко// Вісник НТУ „ХПІ”. Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Х.: НТУ „ХПІ”. - 2013. - № 20 (993) - С. 70-76. Бібліогр.: 6 назв.

Данная статья посвящена негативному влиянию безработицы на экономическую и социальную сферу Украины. В работе предлагаются пути и средства устранения негативных последствий безработицы на экономической и социальной сфере в Украине.

Ключевые слова: безработица, циклическая безработица, сезонная безработица, естественная безработица, фрикционная безработица, структурная безработица.

This research paper highlights the influence of unemployment onto the economic and social sphere in Ukraine. The paper proposes ways and means to eliminate the negative effects of unemployment onto the economic and social sphere in Ukraine.

Keywords: unemployment, cyclic unemployment, the seasonal unemployment, natural unemployment, frictional unemployment, structural unemployment.

УДК 66:338

П.Г. ПЕРЕРВА, д-р екон.наук, проф., НТУ «ХПІ», Харків

В.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, канд.екон.наук, доц. НТУ «ХПІ», Харків

АНТИКРИЗОВИЙ МЕХАНІЗМ САНАЦІЇ ТА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Розглянуто питання настання кризових явищ на підприємствах хімічної промисловості нашої країни. Проведено аналіз динаміки показників роботи підприємств. Запропоновано заходи по покращенню роботи підприємствах хімічної промисловості. Особлива увага приділена розробці антикризового механізму санації та реструктуризації.

Ключові слова: підприємства, хімічна промисловість, криза, санація, реструктуризація, антикризовий механізм.

Вступ. Підприємства хімічної промисловості по своєму експортному значенню займають в нашій країні друге місце (після чорної металургії) в структурі експортного потенціалу вітчизняної економіки (8-9 % експорту країни). А в структурі хімічної промисловості України особливо виділяється основна хімія - базова галузь хімічного виробництва, яка зайнята

© П.Г. Перерва, В.Л. Товажнянський, 2013

виробленням неорганічних кислот, лугів, мінеральних добрив, кальцинованої соди, технічних солей, бромів і деяких інших хімічних продуктів. Одні тільки підприємства по виробництву добрив дають до 60% усієї хімічної продукції країни. Україна - третій у світі експортер азотних добрив (після Росії і США), великий постачальник на світові ринки аміаку, кальцинованої соди, двоокису титану. Основна хімічна промисловість грає первинну роль в економіці цілого ряду регіонів. Наприклад, в Сумській області найбільшим підприємством є ВАТ «Сумхімпром». В Криму виділяються ВАТ «Бром» (колишній Кримський бромистий завод, який один дає 25% експортної виручки АР Крим), ЗАТ «Кримський Титан», Кримський содовий завод. Тому очевидно, що від стану справ у цій галузі промисловості багато в чому залежить як стан усієї української економіки, так і перспективи її подальшого розвитку [2; 3; 5; 6; 9].

Нові економічні умови становлення ринкового механізму дозволили отримати не лише позитивні результати діяльності, але і привели до того, що близько половини усіх вітчизняних підприємств хімічної промисловості в результаті загальноекономічної кризи виявилися неспроможними в економічних відносинах і зіткнулися з необхідністю їх судової (примусовою) санації. Сприятливим ґрунтом виникнення такої ситуації найчастіше стають прорахунки в стратегічних планах, в наборі конкретних тактичних заходів, що дозволяють підприємству попереджати і прогнозувати зміни в нестабільному середовищі, а також диспропорції усередині підприємства і нездатність адекватно на них реагувати. Ці аспекти є ключовими для підприємств хімічного комплексу, оскільки перехід від планово-адміністративної системи привів до виникнення кризових симптомів передусім в цьому секторі економіки. У таких умовах виникає проблема розробки програми управління промисловим підприємством, обов'язковим елементом якої є проведення досудової санації підприємства, його оздоровлення силами власного менеджменту. У свою чергу санація як процес спрямована не лише на ліквідацію наслідків кризових явищ, але і на попередження диспропорцій у внутрішньому середовищі, вимагає розробки системи ранньої діагностики проявів нестабільності в економіці підприємства. Таким чином, санація виступає як об'єктом, так і засобом ефективнішого управління. Актуальність статті в цілому пояснюється необхідністю формування ефективного механізму оздоровлення підприємства для забезпечення його конкурентоспроможності при недостатній спрацьованості питань теорії і практики антикризового управління взагалі і санації підприємства, зокрема.

Дослідження існуючих публікацій. Базові теоретичні основи антикризового управління підприємством, санації та реструктуризації, діагностики та основи управління підприємством в умовах кризи висвітлено в наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених: Е.Альтмана, І.Ансоффа, Дж.Аргенті, У.Бівера, І.О.Бланка, Є.Брігхема, Н.Е.Брюховецької, А.Г.Грязнової, П.Ф.Друкера, Г.П.Іванова, Т.С.Клебанової, Л.О.Лігоненко, Е.С.Мінаєва, В.П.Панагушина, О.І.Пушкаря, Л.С.Ситника, А.В.Тельнова, О.О.Терещенко, М.І.Тітова, А.А.Томпсона, Д.А.Уткіна та ін. [1; 4; 10]. Незважаючи на значний обсяг накопичених у цій сфері знань, бракує системного теоретико-методологічного підґрунтя для ефективної організації санаційно-реструктуризаційного процесу та контролю за його реалізацією. Має місце певна прогалина в дослідженнях, направлених на синтез системи антикризового управління на основі генерування та відбору найбільш ефективних заходів санації та реструктуризації підприємств хімічної промисловості, поліпшення методів діагностики криз на основі антикризового моніторингу, необхідна розробка ефективних методів виходу підприємств, яким загрожує банкрутство, із кризового або передкризового становища. В той же час формування програми здійснення санаційних процедур підприємств хімічної промисловості викликає необхідність конкретизації показників діагностики стану, стратегічних моделей і прийомів оздоровлення внутрішнього середовища підприємств цього профілю на основі управління якістю, асортиментом, витратами, доходами і інвестиціями з урахуванням специфіки хімічної галузі.

Мета дослідження полягає в розробці теоретико-методологічних положень і практичних рекомендацій по управлінню процесом санації та реструктуризації підприємств хімічної промисловості.

Теоретичну і методологічну основу дослідження складають фундаментальні положення сучасної економічної теорії, наукові праці і методичні розробки провідних вчених с галузі антикризового менеджменту.

Результати дослідження. Потужна основна хімічна промисловість була створена на Україні за радянських часів. На початку 80-х років на Українську РСР доводилося, в цілому, 20% усієї хімічної продукції СРСР; по окремих видах хімікатів: 26% загальносоюзного виробництва кальцинованої соди, 13,8% каустичної соди (їдкого натру), 18,2% сірчаної кислоти, 16,8% мінеральних добрив, 40% білих пігментів (а це, передусім, двоокис титану). Мінеральних добрив Радянська Україна робила стільки ж, скільки і Франція, більше, ніж ФРН і Великобританія, і в 2,5 разу більше, ніж Італія і Іспанія. Сірчаної кислоти Україна виробляла, більше, ніж усі вищезгадані розвинені країни. По багатьох напрямках Україна виступала піонером серед республік

СРСР. Так, наприклад, першим в Радянському Союзі спеціалізованим підприємством азотної промисловості був Горлівський азотний завод (пізніше - Горлівське ПО «Стирол», а нині - ВАТ «Концерн Стирол»). На Вінницькому хімзаводі ім. Свердлова уперше в СРСР почали робити гранульований суперфосфат, а Кримський завод двоокису титану став першим в країні спеціалізованим підприємством по його виробництву [3].

У 90-і роки приватизація більшості комбінатів і їх перехід в руки «ефективних власників», мало зацікавлених в дійсному розвитку виробництва, загальний розвал промисловості і сільського господарства в Україні, внутрішній попит, що різко обрушив, на хімікати, привели до обвального скорочення виробництва в основній хімічної промисловості України. Стан справ став трохи налагоджуватися під час економічного підйому початку і середини 2000-х. Проте, навіть на самому піку підйому, в 2006-2007 роках, вітчизняний хімпром залишався далеко позаду радянських показників. Якщо в 1983 році УРСР виробила 1,3 млн. тонн кальцинованої соди, то «самостійна» Україна так і не дотягла до 1 млн. тонн. По каустичній соді: 1983 рік - 400 тис. тонн, 2006-й - близько 250 тис. тонн. Виробництво сірчаної кислоти скоротилося з 4,5 млн. тонн в 1983 році до 1,65 млн. тонн в 2007 році, тому питома вага України у виробництві сірчаної кислоти в СНД зменшилася з 18 до 11%. Деякі підприємства галузі, що розглядається нами, або зовсім закрилися, або переорієнтовувалися на випуск іншої продукції. У кращому положенні опинилися ті підприємства, які були побудовані у кінці Радянської влади, в 60-і - 70-і роки (Кримський содовий завод і Кримський завод двоокису титану, Одеський припортовий), і, відповідно, у меншій мірі вимагали фізичного оновлення і технічної модернізації виробничих фондів. Знищена вітчизняна гірничо-хімічна база: Україна практично перестала добувати сірку (50% загальносоюзної здобичі в 80-х роках), на порядок знизилася здобич калійних солей і виробітку з них калійних добрив (адже Західна Україна має чималі запаси особливо цінних безхлорних - сульфатних - калійних солей, проте видобуток цього виду мінералів в останні роки зробилася нерентабельною). Тепер уже 70% потрібної нам хімічної сировини імпортується з Росії [3].

До усього вищесказаного залишається додати, що «ринкові реформи» завдали нищівного удару по найбільш високотехнологічних і прогресивних галузях промисловості, а також по ряду галузей, що випускають товари широкого споживання, важким катком пройшлися вони по сільському господарству; українська економіка отримала однобоко-потворну експортну орієнтацію, і внаслідок цього хімічна індустрія працює не на «внутрішнього» споживача, а на експорт. З України вивозиться більше половини

кальцинованої соди і азотних добрив, до половини аміаку, 85% двоокису титану, 97 - 99 % бромів і бромпродуктів. Але в той же час Україна є чистим імпортером їдкого натру (каустика), маючи при цьому чималі потужності по його випуску. Спеціалізуючись на виробництві азотних добрив, Україна перестала робити в належних кількостях калійні, фосфорні і складні добрива.

Новий важкий удар по хімічній промисловості наніс економічну кризу 2008 - 09 років. Хімічна галузь постраждала особливо сильно через те, що вона життєво залежить від постачань російського газу і від цін на нього. У структурі собівартості аміаку, скажімо, вартість природного газу (службовця тут і паливом, і сировиною) складає близько 70%. «Газові війни» і різке подорожчання «блакитного палива» привели, спочатку, взагалі до призупинення ряду підприємств азотної промисловості, а коли первинний шок трохи пройшов і робота поновилася, стало ясно, що виробництво азотних добрив в Україні відтепер стає малоприбутковим, а то і зовсім нерентабельним. Говорять: «Україна - єдиний у світі великий виробник азотної продукції, що не має власної сировинної бази»; з цієї причини наша азотна промисловість просто приречена терпіти невдачі в конкурентній боротьбі з російськими виробниками. Проте тут потрібно мати на увазі, що потужна азотна індустрія України створювалася як частину єдиного народногосподарського комплексу СРСР. Україна, по суті, стала жертвою того самого «розгону по національних квартирах», коли один тягнув до себе сало, інший - газ і нафта, третій, - бавовна і так далі. А у результаті жадана «незалежність» для багатьох колишніх «мешканців радянської комуналки» обернулася якраз найпринизливішою і згубнішою для цих країн економічною залежністю. Як би то не було, але за перші дев'ять місяців 2009 року виробництво азотних добрив в Україні скоротилося на 30%. Згідно з прогнозом, в році, що пішов, мало бути зроблені 2,8 млн. тонн аміаку, - тоді як в 2006-му його виробництво перевищувало 5 млн. тонн. Під час економічної кризи 2009 року українські виробники мінеральних добрив працювали практично без прибутку, а то і собі у збиток. Збитків зазнав навіть такий привабливий для інвесторів Одеського припортового заводу в місті Південне.

Виробництво каустичної соди в першому півріччі 2009 року склало усього лише 51,9 тис. тонн (у річному еквіваленті - близько 100 тис. тонн проти 250 тис. тонн в 2006 році). Навіть найбільш передове в технічному відношенні підприємство по виробництву хлору і каустіку - калушський «Карпатнафтохім» - понизило вироблення продукції на 20%. «Кримський Титан» в січні-вересні 2009 року зменшив випуск двоокису титану на 17% в порівнянні з аналогічним періодом 2008 року. Виробництво фосфорних

добрив знизилося на 88% - тобто майже в дев'ять разів. На багатьох підприємствах в 2009 році призупинялися окремі цехи, робітники перекладалися на чотириденний тиждень, урізувалися і не виплачувалися вчасно зарплати. У край скрутному становищі опинився рівненський «Азот» - ситуацію на нім досить повно і детально освітлювало українське телебачення [3].

Світова криза обрушила ціни на мінеральні добрива. Реалізація їх ускладнена. Склади українських комбінатів завалені нереалізованою продукцією. ФАО (Організація ООН по продовольству і сільському господарству) прогнозує, що світовий ринок сільгосппродукції відновиться не раніше 2012 року; тобто попит на добрива і ціни на них ще довго залишатимуться на низькому рівні, що абсолютно убивчо для наших «хіміків».

Справа дійшла до того, що в першому півріччі минулого року Україна імпортувала хімічної продукції в 2 рази більше, ніж експортувала! Український ринок захоплюють виробники з Росії, Білорусії, Казахстану. Адже, приміром, російська аміачна селітра коштує удвічі дешевше за українську. До того ж, згідно з оцінками фахівців, 60% вироблених в Україні хімікатів не конкурентоздатні за своїми якісними показниками... І знову - нескінченні скарги на дорожчання російського газу. Так, за словами президента північно-донецького «Азоту», при співвідношенні, що склалося, між ціною на газ, з одного боку, і цінами на продукцію його підприємства, з іншого боку, у комбінату практично немає шансів відновити постачання своєї продукції за рубіж (а це підприємство на 70% орієнтоване на експорт).

Авторські дослідження сутності поняття „криза” в наукових працях різних авторів дозволяє констатувати той факт, що існує два основних підходи до визначення поняття кризи і кризової ситуації на промисловому підприємстві. Згідно першого поняття кризи безпосередньо пов'язане з неплатежеспособністю і банкрутством підприємства, що, на наш погляд, не є в достатній мірі об'єктивною точкою зору, оскільки банкрутство – це завершальна фаза кризової ситуації, крайня її стадія, яка необов'язково досягається в кожній кризовій ситуації. Інші визначають кризу як будь-яку подію, що порушує рівновагу в системі – підприємстві. Об'єднавши ці два підходи, пропонуємо сформулювати поняття *кризи* як процес, що виникає в результаті загострення протиріч в системі, що виводить її із стану рівноваги і здатний привести до неможливості функціонування. Авторська розробка загальної схеми процедури оздоровлення кризових підприємств з метою стабілізації їх роботи та стійкого розвитку приведена на рис.

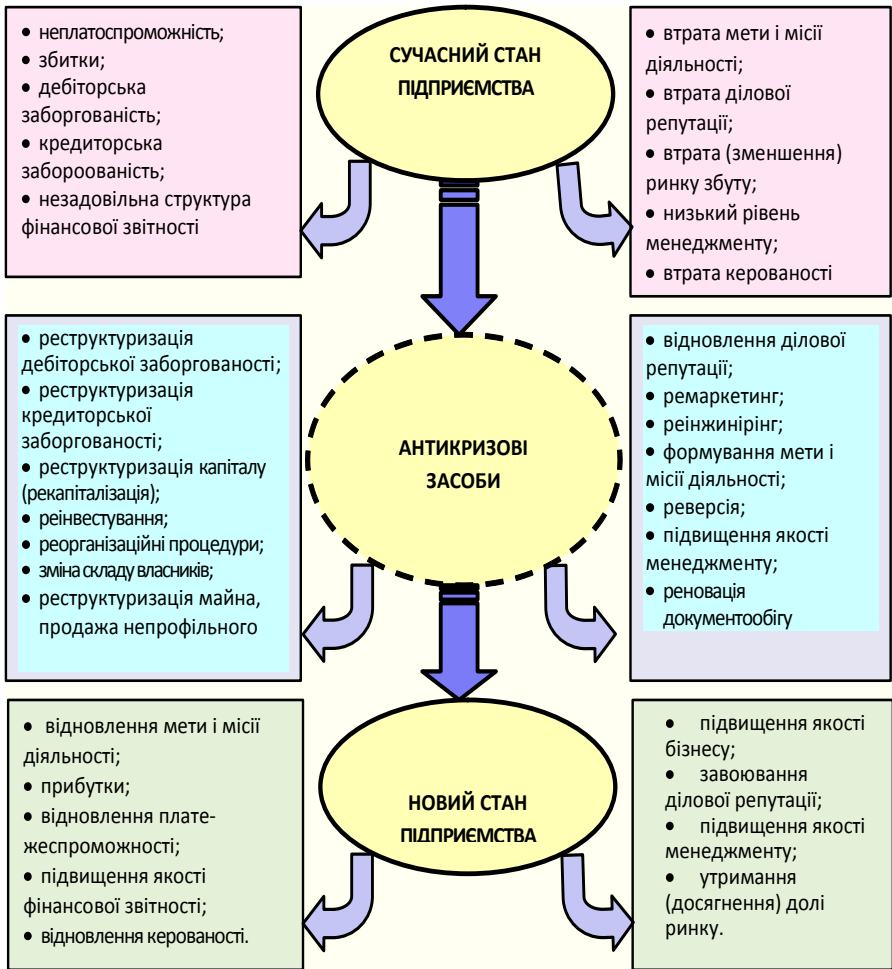

Рис. - Загальна схема процедури оздоровлення кризових підприємств

Найбільше поширення при проведенні процедури оздоровлення кризових підприємств знайшли комплексні поняття - «антикризовий менеджмент», «санація», «реструктуризація». На думку автора, термін «антикризовий менеджмент» можна трактувати як організований на постійній основі менеджмент підприємства, що розглядає сукупність економічних відносин із приводу виявлення ознак кризового стану підприємства і його запобігання [8].

Дослідження основних етапів еволюції концепції реструктуризації підприємства та їх характеристик дозволили зробити висновок про певні особливості сучасного етапу реструктуризації підприємств хімічної промисловості, який авторами запропоновано називати *інтеграційно-санаційною* реструктуризацією і розроблено основні передумови цієї парадигми реструктуризації і обґрунтовано її відмінності від традиційних підходів (табл.).

Таблиця - Особливості інтеграційно-санаційної концепції реструктуризації

Критерії	Концепція реструктуризації	
	Традиційна	Інтеграційно-санаційна
<i>Мета використання</i>	Реактивна (відповідь на зміни, що сталися зовнішнього середовища)	Превентивна (реакція на передбачувані зміни зовнішнього середовища)
<i>Об'єкт реструктуризації</i>	Окремі об'єкти, функції підприємство в цілому	Підприємство і його зовнішнє середовище (постачальники, збут, інвестори, акціонери)
<i>Зв'язок з стратегічним плануванням</i>	Перетворення на основі стратегії розвитку підприємства	Не лише прямий, але і зворотній зв'язок із стратегічним плануванням
<i>Основний принцип</i>	Функціональна спеціалізація	Горизонтальна інтеграція
<i>Конкурентна перевага</i>	Матеріальні і фінансові активи	Персонал, нематеріальні активи
<i>Стиль керівництва</i>	Авторитарний	Демократичний
<i>Роль персоналу</i>	Активна – адміністрації. Пасивно-негативна – іншого персоналу	Активно-позитивна всього персоналу
<i>Очікування персоналу</i>	Задоволення потреб	Якісне зростання персоналу

Теоретичне дослідження дефініції «реструктуризація», дозволили автору напрацювати своє бачення цього терміну, яке може бути зведене до наступного: реструктуризація - це процес взаємозв'язаних суттєвих змін в структурі активів, пасивів і (або) функцій підприємства, направлений на подолання (запобігання) кризи в розвитку підприємства забезпечення його платоспроможності, стійкої довгострокової діяльності, реалізацію нових потенційних можливостей прибуткового зростання.

Такий підхід до визначення терміну “реструктуризація” є більш точним за рахунок включення в нього наступних характеристик: чіткого окреслення кінцевої мети реструктуризації, якою є збільшення ринкової вартості підприємства; визначення більш точних часових меж проведення

реструктуризації (в середньому 2..3 роки); представлення процесу реструктуризації як масштабного та витратного процесу, який стосується всього підприємства в цілому, а не його окремих ланок; націленість підприємства на стратегічні зміни: підвищення інвестиційної привабливості бізнесу, закріплення існуючих та розширення нових ринкових позицій підприємства та підвищення конкурентоспроможності продукції, що виробляється; використання системного підходу до реструктуризації, який передбачає розгляд об'єкту реструктуризації як сукупності взаємозв'язаних та взаємодоповнюючих елементів, які мають вхід, вихід, зв'язки з зовнішнім середовищем та зворотній зв'язок.

Висновки. Авторські дослідження сутності понять «криза», «антикризовий менеджмент», «реструктуризація» дозволили уточнити теоретичні аспекти визначення їх економічної сутності та змісту, які розглядаються автором з комплексних позицій, що припускає врахування і взаємоузгодження усіх зацікавлених сторін при проведенні антикризових заходів, направлених на подолання (запобігання) кризи в розвитку підприємства забезпечення його платоспроможності, стійкої довгострокової діяльності, реалізацію нових потенційних можливостей прибуткового зростання.

В плані подолання наслідків світової фінансової кризи в хімічній промисловості нашої країні вихід бачиться лише в усупільненні основних засобів виробництва, відтворенні єдиного народногосподарського комплексу, в плановому господарюванні зі взаємопов'язаним розвитком усіх його галузей, споживаючих продукцію один одного, - в плановому розвитку народного господарства, підлеглому мети задоволення матеріальних і культурних потреб трудящих. Тільки у такій соціалістичній «системі економічних координат» можливе ефективне і негайне рішення проблем, що стоять конкретно перед хімічною галуззю : реконструкція і модернізація підприємств, впровадження передових технологій (передусім - на основі розвитку власної хімічної науки), енергозбереження, здійснення природоохоронних заходів. Тільки при плановому господарюванні можна досить швидко провести необхідне перетворення структури хімічної галузі: поступове скорочення енерго- і водоемних, екологічно брудних виробництв з одночасним прискореним розвитком «тонкої», високотехнологічної, наукомісткої, «малотоннажної» хімії - хімії майбутнього, що визначає науково-технічний прогрес.

Список літератури: 1. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління / Т.С.Клебанова, О.М.Бондар, О.В.Мозенков та ін. - Х.: ВД "ІНЖЕК", 2003. - 272 с. 2. *Большенко С.Ф.* Проблемы развития химической промышленности: региональный аспект // Проблемы комплексного развития региона: хозяйственно-правовые и социально-экономические аспекты. Сб. науч. трудов ИЭПИ НАН Украины. – Донецк: ИЭПИ, 1999. – С. 268-274. 3. *Дымов К.* Экономический кризис 2008 - 2009 годов и состояние химической промышленности Украины

/ К. Дымов [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://propaganda-red.livejournal.com/282903.html> **4.** *Лигоненко Л. О.* Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій.— К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001.— 580 с. **5.** *Перерва П.Г.* Моделирование потребности и спроса в продукции химической промышленности (на примере ОАО «Сумыхимпором»)//Бизнес Информ.- 2006.- №6.- С.49-53. **6.** Слав'янська Н.Г., Кравченко О.В. Проблеми інноваційної діяльності підприємств хімічної галузі Сумщини // Фінанси України. – 2000. – № 9. – С. 80-87, 0,6 д.а., особисто – 0,3 д.а. **7.** *Терещенко О.О.* Фінансова санація та банкрутство підприємства. - К.: КНЕУ, 2000. - 412 с. **8.** *Товажнянський В.Л.* Антикризисный мониторинг производственно-комерческой деятельности предприятий машиностроения / *В.Л.Товажнянский, П.Г.Перерва, Т.А.Кобелева* // Государство и рынок: механизмы и методы регулирования в условиях преодоления кризиса: колл. монография.- СПб.: Астерион, 2010.- Т.2.- п.6.2.- С. 254-264. **9.** *Цимбалюк С.Я.* Тенденції та рівень розвитку хімічного комплексу Київського регіону // Науковий вісник: Зб. наук. праць УФЕІ. – 1998. – №2. – С. 63-70. **10.** *Череп А. В.* Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання : підручник – К. : Кондор, 2006. – 380 с.

Надійшла до редколегії 17.01.2013

УДК 66:338

Антикризовий механізм санації та реструктуризації підприємств хімічної промисловості /П.Г. Перерва, В.Л. Товажнянський// Вісник НТУ „ХПІ”. Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Х.: НТУ „ХПІ”. - 2013. - № 20 (993) - С. 76-86. Бібліогр.: 10 назв.

Рассмотрен вопрос наступления кризисных явлений на предприятиях химической промышленности нашей страны. Проведен анализ динамики показателей работы предприятий. Предложены мероприятия по улучшению работы предприятий химической промышленности. Особенное внимание уделено разработке антикризисного механизма санации и реструктуризации.

Ключові слова: підприємства, хімічна промисловість, криза, санація, реструктуризація, антикризовий механізм.

The question of offensive of the crisis phenomena is considered on the enterprises of chemical industry of our country. The analysis of dynamics of indexes of work of enterprises is conducted. Measures are offered on the improvement of work enterprises of chemical industry. The special attention is spared to development of crisis mechanism of restructuring.

Ключові слова: підприємства, хімічна промисловість, криза, санація, реструктуризація, антикризовий механізм.